

Libellenwaarnemingen uit 1995

Door: Marcel Wasscher

Mega-jaar

De zomer van 1994 was een topjaar voor libellen wat betreft de vele uitzonderlijke waarnemingen die toen gedaan zijn. Het zal weinigen ontgaan zijn dat 1995 het jaar 1994 overtreft en een 'mega-jaar' voor libellen was. Dat komt niet alleen door het verschijnen van de 'Verspreidingsgegevens van de Nederlandse Libellen'. Alles werkte mee: het weer (zeer warm, ontzettend veel zon en een lange periode met oostenwinden), de waarnemers (ruim de 200 gepasseerd) en tja wat niet? Anders dan in andere jaren zal ik deze keer de Nederlandse waarnemingen aanvullen met Europese ontwikkelingen zoals ik die van deelnemers van het dertiende International Symposium on Odonatology (dat van 20 tot 25 augustus 1995 te Essen heeft plaatsgevonden) heb gehoord.

Laat ik maar gelijk met de meest spectaculaire zaken in huis vallen. Het was reeds te lezen in de vorige Libellennieuwsbrief, maar ook in een artikel in het NRC-Handelsblad ('Warme zomer brengt Zadellibel naar Nederland'). Dit gaat over *Hemianax ephippiger* die half juli op twee achtereenvolgende dagen bij een ondiep niets zeggend heidevennetje-met-pijpestrootje bij Budel-Dorplein waargenomen en gefotografeerd is. De soort werd ontdekt door Pim Edelaar, Niels Dingemanse en K.D. Dijkstra: inderdaad een nieuwe soort voor Nederland. Vele landen in Europa bleken dit jaar gezegend met zwervende individuen van deze noord-Afrikaanse soort, met als noordelijkste vindplaats Zweden. Hierbij is het opvallend dat de Poolse waarnemingen in juni vielen (mond.med. Rafal Barnard). De andere Europese waarnemingen waarvan ik gehoord had vielen alle in juli. Een verklaring zou gezocht kunnen worden dat de Poolse dieren wellicht uit het oostelijk Middellandse zee gebied afkomstig waren en de overige uit het westelijk Middellandse zee gebied.

De tweede waarneming die de krant haalde ('Gaffellibel weer terug gekeerd' in de Volkskrant) was de waarneming van *Ophiogomphus cecilia* die na pak het beet 60 jaar afwezigheid weer is waargenomen. Rob Gubbels en René Krekels deden deze gouden greep, in het oosten van Zuid-Limburg (bij Schinveld). De populatie op de noord-Duitse Luneburgerheide (zo hoorde ik) had het afgelopen jaar erg goed gedaan. De soort werd in grote aantallen en op veel plaatsen waargenomen. Mogelijk is het Nederlandse exemplaar een zwerver van deze populatie geweest. Als het biotoop van deze soort (kleine beekjes en de zand-Maas in Limburg) weer hersteld zou worden zou de soort zich dus misschien weer in ons land kunnen vestigen. Overigens waren Rob Gubbels en René Krekels op de plaats waar *Ophiogomphus cecilia* werd gezien om dieren van de aldaar (door Rob Gubbels) ontdekte populatie van *Orthetrum brunneum* te fotograferen. Ook dat is uiterst spectaculair: na 90 jaar weer terug in ons land en wel met twee populaties in Zuid-Limburg en twee losse waarnemingen van mannetjes: één op de St Pietersberg (Dick Groenendijk) en één in de leemgroeve van Winterswijk (NJN zomerkamp, excursie met Sander Turnhout & Derk van der Velden). Ook in Duitsland en Polen is het areaal van deze soort naar het noorden opgeschoven.

Maar er zat nog meer op die plaats bij Schinveld waar die vorige twee soorten gesignaleerd waren. Nadat *Crocothemis erythraea* in 1993 in Zeeland was gearriveerd is die soort nu ook op drie plaatsen in Limburg gesignaleerd. Ondermeer op de locatie bij Schinveld en door Jan Hermans in De Doort in midden Limburg. De dieren uit Zeeuws-Vlaanderen hebben ons land ongetwijfeld via België langs de Atlantische kust bereikt. Deze dieren uit Limburg zijn mogelijke afkomstig van de populatie die door de Rijnvallei naar het noorden is opgerukt. In 1967 was de soort voor het eerst bij Karlsruhe waargenomen en in 1985 bij Ludwigshaven (mond.med.

Jurgen Ott). Sinds die tijd is de soort door het Rijndal gestadig naar het noorden opgerukt. De laatste tien jaar zo'n 200 km: de noordelijkste populatie is nu bij Dortmund (schrift.med Stephan Bauhus). Het lijkt er nu inderdaad al op dat de ontwikkelingen van deze soort en *Cercion lindenii* in België (zoals je in vorige Nieuwsbrief door Geert De Knijf werden beschreven) inderdaad naar Nederland overslaan. Want ook *Cercion lindenii* werd met name in midden- en Zuid-Limburg op meerdere plaatsen gevonden. Dit was meestal in (zeer) kleine aantallen. Vermoedelijk waren dit grotendeels zwervers: Laszlo Börzsöny uit zuid-Duitsland deelde mij mee dat ook rond Ulm veel zwervers te zien waren van deze soort, tot 50 km afstand van bestaande populaties. Hij nam waar dat op deze nieuwe plaatsen waar de soort werd gezien, die individuen na een paar dagen weer verdwenen konden zijn. In Nederland werden echter door het NJN zomerkamp in midden-Limburg op meerdere plaatsen langs de Noordervaart bij Nederweert, een week achter elkaar mannetjes van deze soort gezien.

Als laatste spettersoort mag hier (na de regen van waarnemingen in het afgelopen jaar) *Aeshna affinis* niet onvermeld blijven. In de vorige Libellennieuwsbrief was er door Ben van As, Kees Mosterd en Ton van Schie een artikel gewijd aan de waarnemingen bij Hoek van Holland. Jan Hermans heeft in het Natuurhistorisch Maandblad (jaargang 84 nummer 10) er een artikel aan gewijd ('de Zuidelijke glazenmaker weer in Limburg waargenomen'). Verder zal Vincent Kalkman in de Libellennieuwsbrief er een overzicht artikel over schrijven. Aan deze serie artikelen heb ik niets meer toe te voegen.

Voortplantende soorten

Alhoewel de nieuw ingevoerde computer bestanden nog niet terug zijn van de invoer door datatypisten heb ik de indruk dat ook dit jaar weer relatief weinig *Coenagrion lunulatum* is gezien. Rienk Geene heeft wel in West-Brabant weer een nieuwe plek met deze soort ontdekt. Afgelopen zomer heeft een duitse biologiëstudent Sander Samu in Mecklenburg (ten noordwesten van Berlijn) onderzoek naar deze soort gedaan. Hieruit bleek dat door nauwkeurig zoeken deze soort ook daar op meer plaatsen en in grotere aantallen voor bleek te komen dan doorgaans werd aangenomen. In de tachtiger jaren had ik dat in Nederland (naar eerdere aanwijzingen uit de zeventiger jaren) vastgesteld. Interessante zaken bij zijn onderzoek waren verder dat de soort in Mecklenburg vooral op eutrofe, heldere wateren voorkomt. Plaatsen met algenflab werden echter vermeden. In Nederland komt deze soort alleen op recent gegraven wateren op meer eutrofe wateren voor. Ook bij andere soorten als *Sympetrum danae* en *Aeshna juncea* is bekend dat in noord-Scandinavië deze soorten in een veel bredere range aan watertypen voorkomen als in Nederland. Bij *Coenagrion lunulatum* blijkt dit dus ook al in Mecklenburg op te treden. Verder nog interessant dat deze soort in Mecklenburg ongeveer een week eerdere lijkt te gaan vliegen (7 mei, tegen normaal rond 15 mei in 1982 en 1984 in Nederland). Volgend jaar gaat hij weer kijken. Zou er iemand in de maanden mei en juni de vliegdata en populatieverloop ergens in Nederland willen gaan volgen, om de gegevens met die van Mecklenburg te kunnen vergelijken?

Tja en dan *Lestes barbarus*. Niet alleen bij ons algemener dan ooit, ook in onze buurlanden is dat het geval, alhoewel hij Engeland (met uitzondering van de Kanaaleilanden) systematisch blijkt te mijden. Het grootste deel van de waarnemingen werd bij ons aan de kust en op de hogere zandgronden gedaan. Daarbuiten werd de soort echter ook wel gezien. Wouter Wakkie ontdekte bijvoorbeeld ook een exemplaar op de Diemerzeedijk, net buiten Amsterdam. Ook op de Hondsbosse zeewering werd op de dijk een groepje gezien: blijkbaar bestond een deel van de waargenomen exemplaren toch ook dit jaar weer uit zwervers. Voortplanting was echter op tal van plaatsen waargenomen. Daarbij viel op dat de eerste maand (van eind mei tot eind juni) slechts vrouwtjes waren gezien. Dat vrouwtjes bij sommige libellesoorten eerder gaan vliegen dan mannetjes is wel vaker gezien, maar een maand verschil, dat is wel erg extreem.

Dit jaar was ook *Erythromma viridulum* algemener en talrijker dan ooit tevoren. Zo zijn inderdaad van *Erythromma viridulum* dit jaar meerdere populaties noordelijker dan de lijn Zaandam - Wijster gezien (vergelijk de vraag in de 'Verspreidingsgegevens van de Nederlandse Libellen'). De noordelijkste populatie werd door Niels Dingemanse op Vlieland vastgesteld. Dat zal in ons land niet snel nog noordelijker gevonden worden. Opvallend is dat de soort in Nederland nu dus wel op de Waddeneilanden voorkomt, maar op het grote eiland Engeland nog nooit is waargenomen. In Zuid-Holland heeft Kees Mosterd in 1994 en 1995 de hele provincie zeer uitvoerig op libellen bekeken. Hij constateerde dat *Erythromma viridulum* in 1995 veel talrijker was dan in 1994 en in 1995 het na *Ischnura elegans* de meest talrijke soort in de provincie was. Ook in het verleden was het in Nederland zo dat als er twee warme zomers na elkaar waren, de soort in de tweede warme zomer explosief in aantal toenam. De vele waarnemingen in 1995 staan in schril contrast tot de weinige waarnemingen die in de periode 1990-1993 waren gedaan (vergelijk kaartje in Libellennieuwsbrief 1994, nummer 3). Dat de soort toen echter ook zeer vaak over het hoofd werd gezien wordt aannemelijk gemaakt door de waarnemingen van Weia Reinboud in 1992 (zie Libellennieuwsbrief 1992 nummer 1). Zij stelde vast dat in 75% van de ruim 50 5x5 km² vakken rond Utrecht waar zij in 1992 zocht, weldegelijk de soort kon vinden. De soort lijkt op alle wateren te zien te zijn. Merkwaardigerwijs lijkt de soort in wateren in de duinen evenwel te ontbreken. Dit geldt in ieder geval voor de duinen tussen Voorne en Zandvoort. Frank Bos trof de soort echter wel aan op een plas in de duinen van Oostkapelle op Walcheren.

En dan nog de waarnemingen in Drenthe van *Aeshna subarctica*. Half augustus werden daar op verschillende plaatsen meerdere exemplaren door Pim Edelaar, Niels Dingemanse en Vincent Kalkman gezien. Pim Edelaar trof bij Vledder ook één individu van *Sympecma braueri* aan. Op hetzelfde heitje (209.5-542.9) trof Robert Ketelaar enige tijd later (op 11 oktober) nog twee vrouwtjes aan. Robert had daarvoor echter de hele omgeving van Havelte en Vledder tevergeefs afgezocht naar andere lokaties met deze soort. Zelf had ik in de noordwest hoek van de Weerribben op 21 oktober tevergeefs naar deze soort gezocht. Kortom waarnemingen van deze soort blijven zeer beperkt.

Van *Sympecma fusca* kwamen dit jaar meerdere zeer onverwachte nieuwe vindplaatsen naar voren. Dit was dit najaar in de eerste plaats uit het zuiden van het land. Naast bekende plaatsen werd de soort ondermeer gezien bij het Raadven tussen Aalst en Valkenswaard (20 individuen) en aan de noordrand van Aalst (één individu, beide waarnemingen: Jeroen van Delft), op een klein ven in de bossen bij Someren (Piet van Tilburg) en op de Brunssumerheide. Geheel onverwacht dook deze soort dit jaar echter ook op boven de grote rivieren: bij Veenendaal (163-447) door een NJN excursie werd daar op 16 september een vrouwtje aangetroffen (Liane Lankreijer) en in de Noordoostpolder eind juli bij een gebied met kleine plassen en een grote plas met rietkraag een juveniel individu (oa. Pim Edelaar). Het begint er op te lijken dat deze soort zich enigszins aan het herstellen is van de terugval in de zeventiger jaren. En ook hier zou een warmer klimaat wel eens een rol kunnen spelen.

Zwervers

Dan nog maar een greep uit wat opvallende waarnemingen van zwervers uit het afgelopen jaar. *Lestes dryas* en *Lestes virens* werden dit jaar op meerdere plaatsen buiten hun normale areaal gezien, ondermeer in de duinstreek. Zwervers, dat lijkt wel vast te staan. De tweede soort werd ook in zeer kleine aantallen plaatselijk op de Veluwe gezien: daar geldt voorlopig hetzelfde voor. Van *Platycnemis pennipes* werd langs de Kromme Rijn bij Cothen op 21 juli een mannetje gezien (eigen waarneming). Nog een mannetje van deze soort werd op 30 juli onderaan de Grebbeberg bij Rhenen door Frank Bos waargenomen. Ongetwijfeld waren dit zwervers. In midden-Limburg was de soort vrijwel bij elk water voorplantend of als zwerver te vinden. Verder zijn van *Sympetrum pedemontanum* verre zwervers gemeld van de Veluwe en van de omgeving van Assen.

Larven

De larvevangst van *Epitheca bimaculata* die in de tekst van de atlas was meegenomen als mogelijke waarneming is voor als nog, niet erg aannemelijk. Het blijkt dat het kenmerk van de witte hoorntjes die de jonge larven van deze soort hebben, gedeeld wordt met *Somatochlora metallica*. Naar ik begrepen heb is de locatie waarop deze jonge larf in 1994 gevangen was, het omleidingskanaal van de Dinkel bij Denekamp: een locatie die voor deze laatste soort zelfs uiterst geschikt is. De grote specialist op het gebied van *Epitheca bimaculata* is de duitser Bernd Trockur: hij bestudeert al jaren enkele grote populaties in Duitsland ten oosten van Luxemburg. Hij denkt dat de soort wel te verwachten is in Nederland. Dus goed zoeken eind mei en begin juni naar patrouillerende mannetjes die op een halve meter hoogte, doorgaans tamelijk ver uit de oever boven het water vliegen.

Eind oktober is er mij nog een uiterst spectaculaire waarneming ter oren gekomen van een libellesoort waarvan de larven en larvehuidjes afgelopen jaar in en langs de Maas zijn aangetroffen. Ik zal daarbij Rienk Geene echter niet het gras voor de voeten wegmaaïen: aan hun om deze waarnemingen binnenkort te publiceren.

Tot slot

In het komende Contactblad zal een bewerking van dit artikel plaats vinden ('Het Libellenjaar 1995'). Als iemand aanvullingen heeft of fouten signaleert in dit artikel zou ik het plezierig vinden als je daarover met mij contact opneemt.
